

‘Het gevaar is nu dat Duitsland in het slop raakt’

Arnon Grunberg ontmoet Frits Boterman

Achtergrond - 12 januari 2017 - Auteur: Sam de Graaff

Hoe is het mogelijk dat in het land van Goethe, Schiller en Heine, de Holocaust kon plaatsvinden? Daarover sprak schrijver Arnon Grunberg met historicus Frits Boterman, auteur van het boek ‘Cultuur als macht’. “Cultuur en barbarij sluiten elkaar niet uit”, zei hij.

“We veronderstellen enige basiskennis over de Duitse geschiedenis”, zegt Grunberg aan het begin van het gesprek, dinsdagavond in De Balie. In de reeks ‘Arnon Grunberg ontmoet’ gaat hij in gesprek met bekende denkers, schrijvers, kunstenaars en politici. Ditmaal is Frits Boterman te gast. Tot zijn pensioen in 2013 was Boterman onder andere hoogleraar Moderne Duitse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

Grunberg en Boterman laten een groot aantal namen en gebeurtenissen uit de Duitse geschiedenis de revue passeren. Voorafgaand aan het gesprek heeft Boterman aangegeven ook over het huidige Duitsland te willen praten. “Dat gaan we ook zeker doen”, zegt Grunberg, “maar ik wil ook recht doen aan dit hele dikke, mooie boek.”

Romantici

Boterman noemt het de tragiek van Duitsland dat de generatie intellectuelen zoals Schiller, Goethe en Beethoven eind 18e, begin 19e eeuw hebben gekozen voor de *Innerlichkeit* - een begrip dat Boterman uitlegt als 'via gevoel tot innerlijke beschaving komen' - en niet voor het uitoefenen van politieke invloed: “Als je het vergelijkt met Frankrijk, Engeland en zelfs ook Nederland, dan bestond er in Duitsland veel minder politiek activisme,” vertelt hij. “Bij de romantici zie je dat ze zich terugtrekken uit de werkelijkheid, in genialiteit, op een berg of ergens in een hutje.”

‘Uitsluiting Oostenrijk kwam als een katapult terug’

Tot onder kanselier Bismarck eind negentiende eeuw het Duitse keizerrijk tot stand kwam, kon iedereen zich individueel bezighouden met cultuur, vertelt Boterman. Dat veranderde met de Duitse eenwording van 1871. Er ontstond een Duits cultuurnationalisme: de Duitse cultuur werd ingezet voor nationalistische

doeleinden. Het was daarbij een fatale fout dat Bismarck koos voor het zogenoemde kleine Duitsland en dat gebieden als Oostenrijk niet werden opgenomen in het nieuwe Duitse keizerrijk, legt Boterman uit. “Dit soort uitsluiting komt in de geschiedenis altijd weer als een katapult terug”, zegt hij. “En die katapult was hier natuurlijk Hitler.” “Die *Heim ins Reich* wilde”, vult Grunberg aan. En alsnog een groot Duitsland tot stand wilde brengen.

Grunberg vraagt Boterman, aan de hand van citaten uit diens boek, naar een groot aantal Duitse denkers en filosofen. Op die manier wordt duidelijk hoe de cultuur invloed had op de politieke ontwikkelingen en hoe de Romantiek en het *Bildungsideal* - enerzijds het tot je nemen van kennis, anderzijds innerlijke zelfontplooiing - politiek ingezet werden.

“*Bildung* werd zo belangrijk dat het leidde tot overschatting van eigen kunnen”, vervolgt Boterman. Waar een groot deel van Europa in de ban was van de Verlichting, dompelde Duitsland zich onder in de mystiek van de Romantiek. Uit de Romantiek werden anti-moderne ideeën overgenomen in het Duitse nationalisme, legt Boterman uit. Het gaat bij romantici om het afwijzen van de moderne wereld. Die afwijzing is ook politiek gevaarlijk. De Duitse nationaliteit en cultuur was gebonden aan afkomst - het zat in je bloed. Dit is bekend komen te staan als het *völkische Nationalismus*.

Hitler had een fascinatie voor kunst

De stap naar Hitler is daarmee snel gemaakt. “Wegens tijdgebrek slaan we het Derde Rijk over”, zegt Grunberg. De zaal moet lachen. Hitlers fascinatie voor kunst komt wel aan bod. Hij was een groot kunstkenner, die alles las wat los en vast zat, stelt Grunberg: “Wat ook veel zegt over de stelling dat lezen goed voor je is.”

Heine en Tucholsky

Boterman spreekt vol lof over twee denkers die op verschillende momenten het onheil dat met het Duitse nationalisme samenging, zagen aankomen: Heinrich Heine (1797-1865) en Kurt Tucholsky (1890-1935). “Heine waarschuwde dat de Duitse revolutie gruwelijker zou zijn dan de Franse”, vertelt Boterman. “Tucholsky zag waar het in Duitsland naartoe ging met dat *völkische* nationalisme. Ik kan niet anders dan enige sympathie opbrengen voor iemand die dat zo scherp ziet.”

Na de Tweede Wereldoorlog beleefde Duitsland zijn *Stunde Null*. Het land lag in puin, maar de cultuur bloeide, ziet Boterman. “Uit de puinhopen kwam overal de

kunst naar boven. Daar is nog veel onderzoek naar te doen.” Boterman roemt Konrad Adenauer, bondskanselier van 1949 tot 1963: “Hij had in de gaten dat het land volledig aan de grond zat. Om het respectabel en soeverein te maken, moest het op korte termijn soevereiniteit opgeven.” Boterman doelt op de onder Adenauer ingezette *Westbindung*. Diepgaande integratie in Europese projecten was volgens Adenauer nodig om Duitsland op de lange termijn weer tot een internationaal geaccepteerde natie te maken.

'Völkische ideeën nog niet verdwenen'

Het gesprek eindigt zoals aangekondigd met het huidige Duitsland. Intellectuelen spelen nu een veel minder grote rol, merkt Boterman op. "Cultuur als macht geldt nu minder". Volgens hem zijn de romantische, völkische ideeën nog niet verdwenen: “Dat ideeëngoed is in handen gekomen van mensen die zich de Alternative für Deutschland (AfD) noemen.” Hij durft niet te veel voorspellingen te doen: “Ik ben historicus, geen Duitslanddeskundige”, zegt hij, tot verbazing van Grunberg.

Boterman stelt vast dat Duitsland niet langer een gevaar is voor Europa. “Wel bestaat het gevaar dat Duitsland in het slop raakt”, vertelt hij. “Doordat Duitsland zo’n grote leidersrol speelt in Europa, is er sprake van een ‘Duits Europa’.” Als het slecht gaat met Duitsland, gaat het slecht met Europa.

Dit is een artikel gedownload via duitslandinstituut.nl.

Artikel:

<https://duitslandinstituut.nl/artikel/19696/het-gevaar-is-nu-dat-duitsland-in-het-slop-raakt>